

PRUTHENIA

TOM IV

Olsztyn 2009

ZIEMIE PRUSKIE W ŚWIETLE ŹRÓDEŁ DUŃSKICH DO PRZEŁOMU XIII–XIV WIEKU¹

Obszar południowego wybrzeża Morza Bałtyckiego już od wczesnego średniowiecza był przedmiotem zainteresowania i penetracji ze strony Skandynawów. Ślady tego odnaleźć można w niezwykle bogatej i różnorodnej spuściznie piśmienniczej tego regionu. Wśród przekazów, na podstawie których odtworzyć można związki łączące ziemie pruskie ze Skandynawią w tym okresie wymienić można kroniki, roczniki, sagi oraz inskrypcje runiczne². Wiadomości zawarte w źródłach pisanym uzupełniane są również przez znaleziska archeologiczne.

Wobec bogactwa i różnorodności źródeł skandynawskich szczególną uwagę w poniższym tekście zwrócono na zabytki średniowiecznej historiografii duńskiej. Od X wieku odnotować można niezwykle zainteresowanie tym obszarem ze strony władców i możnych duńskich, które z różnym natężeniem trwało do początku XIII wieku³. Główny cel, który postawiono w poniższej analizie to odtworzenie na podstawie źródeł duń-

¹ Pragnę podziękować Panu mgr. Pawłowi Migdalskiemu, który pomógł mi w dotarciu do niezbędnej literatury przedmiotu oraz udostępnił swój niepublikowany artykuł pt. „*Słowiańszczyzna północno-zachodnia i Polska w średniowiecznej historiografii duńskiej*”.

² Ogólny do tematu zob. H. Ehrhardt, *Historiographie, II. Skandinavische (isländische und norwegische) Historiographie, Lexikon des Mittelalters*, Bd. 5, szp. 51–52; A. Jakobsen, *Geographical Literature*, [w:] *Medieval Scandinavia. An Encyclopedia*, ed. P. Pulsiano, New York 1993, s. 225. Na temat wartości źródłowej inskrypcji runicznych zob. O. Montelius, *Svenska runstenar om färder österunt. Ett bidrag till vikingatidens historia*, *Fornvännen* 9 (1914), z. 2–3; idem, *Schwedische Runensteine und das Ost - Balticum*, [w:] *Baltische Studien zur Archäologie und Geschichte. Arbeiten des Baltischen Vorbereitenden Komitees für den 16. Archäologischen Kongress in Pleskau 1914*, hrsg. von der Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde der Ostseeprovinzen Russlands, Berlin 1914, s. 140–146; E. A. Mielnikova, *Skandinaviceskije runiceskije nadpisi*, Moskwa 1977. Prace polskich badaczy, którzy wykorzystywali w swoich badaniach tego rodzaju źródła zestawia W. Długokęcki, *Prusy w starożytności i we wczesnym średniowieczu*, [w:] *Państwo zakonu krzyżackiego w Prusach. Władza i społeczeństwo*, red. M. Biskup, R. Czaja, Warszawa 2008, s. 46, przypis 26.

³ Por. T. Riis, *Studien zur Geschichte des Ostseeraumes IV: Das mittelalterliche dänische Ostseerempium*, Odense 2003.

skich obrazu ziem pruskich sprzed podboju krzyżackiego⁴. Źródła, które poddano analizie powstały w okresie od XII do przełomu XIII–XIV wieku. Dolna cezura opracowania to XII wiek, kiedy w Danii kształtowały się podwaliny rodzimej historiografii. Cezura końcowa – przełom XIII–XIV stulecia wynika z faktu, że po tym okresie brak w źródłach duńskich nowych pod względem treści wzmianek na temat interesującego problemu. Powstałe wówczas przekazy albo powtarzają informacje wcześniejsze, albo nie zawierają ich wcale. W poniższym tekście pomocniczo w dwóch przypadkach przywołano również brzmienie źródeł powstałych na obszarze niemieckim. Materiał ułożono według kryterium chronologicznego. Należy jednocześnie zaznaczyć, że pomimo stosunkowo bogatego piśmiennictwa z tego okresu, wzmianek na interesujący temat jest stosunkowo niewiele.

W 1861 roku w pierwszym tomie wydawnictwa źródłowego „*Scriptores rerum Prussicarum*” opublikowane zostały fragmenty źródeł skandynawskich odnoszące się do południowego wybrzeża Morza Bałtyckiego⁵. Już jednak wcześniej Johannes Voigt w swojej monumentalnej historii Prus wskazał na wartość źródeł skandynawskich dla dziejów wczesnośredniowiecznych Prus⁶. Zainteresowanie nimi wyrażali w swoich publikacjach historycy niemieccy jak H. Jänichen⁷, O. Kleemann⁸ oraz B. von zur Mühlen⁹. Wiele uwagi poświęcili im również badacze rosyjscy jak V. Kulakov¹⁰, T. N. Jackson¹¹, G. V. Glazyrina¹², M. B. Sverdlov¹³ oraz

⁴ Por. przykłady tego rodzaju badań w historiografii polskiej: H. Samsonowicz, *Ziemia polskie widziane z Lubeki (połowa XII-połowa XV wieku)*, [w:] *Ludzie – Kościół – Wierzenia. Studia z dziejów kultury i społeczeństwa Europy Środkowej (średniowieczno-wczesna epoka nowożytna)*, red. W. Iwańczak, S. K. Kuczyński, Warszawa 2001, s. 501–507; J. Strzelczyk, *Proces aktualizacji Polski i Europy wschodniej w świadomości XIII-wiecznych kręgów uczonych (ze szczególnym uwzględnieniem „Otia imperialia” Gerwazego z Tilbury i mapy świata z Ebstorfu)*, [w:] idem, *Średniowieczny obraz świata*, Poznań 2004, s. 186–205.

⁵ *Scriptores rerum Prussicarum. Die Geschichtsquellen der preussischen Vorzeit bis zum Untergange der Ordensherrschaft*, hrsg. von Th. Hirsch, M. Toepfen, E. Strehlke, Bd. 1, Leipzig 1861, s. 736–738.

⁶ J. Voigt, *Geschichte Preußens, von der ältesten Zeit bis zum Untergange Ordens*, Bd. 1, Königsberg 1827.

⁷ H. Jänichen, *Die Wikinger im Oder- und Weichselgebiet*, Leipzig/Kabitzsch 1938.

⁸ O. Kleemann, *Über die Wikingische Siedlung von Wiskiauten und über die Tiefs in der Kurischen Nehrung*, Alt-Preußen. Königsberg 4 (1939), z. 1.

⁹ B. von zur Mühlen, *Die Bedeutung der Wikinger für Altpreußen*, Alt-Preußen. Königsberg 3 (1939), z. 2; idem, *Die Kultur der Wikinger in Ostpreußen*, Bonn 1975.

¹⁰ V. I. Kulakov, *Пруссы (V–XIII вв.)*, Moskwa 1994.

¹¹ T. N. Džakson, *Islandskie korolevskie sagi kak istočnik po istorii narodov Vostočnoj Pribaltiki (VII–XII vv.)*, *Letopisi i khroniki 1980 g.*, Moskwa 1981, s. 27–42.

E. A. Melnikova¹⁴. Z polskich badaczy wymienić należy S. M. Szacherską¹⁵, K. Ślaskiego¹⁶, H. Łowmiańskiego¹⁷, G. Labuda¹⁸, Ł. Okulicz-Kozaryn¹⁹, J. Powierskiego²⁰, M. Hoffmanna²¹, a także W. Długockiego²². Wskazać w tym miejscu należy również studia, które uwzględniły informacje zawarte w źródłach skandynawskich na temat ziem inflanckich, w tym prace P. Johansena²³, E. Tarvela²⁴, A. Mickievičiusa²⁵, T. Baranauskasa²⁶ oraz N. Blomkvista²⁷.

¹² G. V. Glazyrina, *Information about Eastern Europe in Old Norse Sagas and its adaptation for the Nordic audience by saga-authors*, [w:] *The audience of the sagas. The Eight International Saga Conference*. Preprints, t. 1, Göteborg 1991, s. 123–131.

¹³ M. B. Sverdlov, *Svedenija skandinavov o geografii Vostočnoj Europy v IX–XI vv.*, [w:] *Istorija geografičeskich znanij i otkrytij na severe Europy*, Leningrad 1973, s. 39–58.

¹⁴ E. A. Melnikova, *Drevneskandinavskie geografičeskije sočinenja*, Moskwa 1986.

¹⁵ S. M. Szacherska, *Nazwa Hel – ślad itinerarium bałtyckiego z XII w.*, [w:] *Polska w świecie. Szkice z dziejów kultury polskiej*, Warszawa 1972, s. 139–141; eadem, *Valdemar II's expedition to Pruthenia and the mission of Bishop Christian*, *Medieval Scandinavia* 12 (1988), s. 44–75.

¹⁶ K. Ślaski, *Stosunki krajów skandynawskich z południowo-wschodnim wybrzeżem Bałtyku od VI do XIII w.*, *Przegląd Zachodni* 8 (1952), nr 5–6; idem, *Stosunki Prusów z innymi ludami nadbałtyckimi w VII–XII wieku*, *Rocznik Olsztyński* 5 (1963), s. 10–24; idem, *Kontakty Prusów z innymi ludami w czasach przedkrzyżackich (VII–XIII w.)*, [w:] *Dzieje Warmii i Mazur w zarysie*, red. J. Sikorski, S. Szostakowski, Warszawa 1981, t. 1, s. 72–78.

¹⁷ H. Łowmiański, *Geografia polityczna Bałtów w dobie plemiennej*, *Lituanoslavica Poniemiensia*, *Studia Historica* 1 (1985), s. 7–106.

¹⁸ G. Labuda, *Fragmety dziejów Słowiańszczyzny zachodniej*, t. 2, Poznań 2002.

¹⁹ Ł. Okulicz-Kozaryn, *Dzieje Prusów*, Wrocław 2000.

²⁰ J. Powierski, *Prusowie, Mazowsze i sprowadzenie krzyżaków do Polski*, Malbork 2003, t. II, cz. 1, s. 42 nn.; zob. również tego autora, *Sambia*, [w:] *Prussica. Artykuły wybrane z lat 1965–1995*, t. I, red. J. Trupinda, Malbork 2004, s. 151–154; idem, *Bałtowie i ich relacje z Polską do końca XII wieku (na tle stosunków w strefie bałtyckiej)*, [w:] idem, *Prussica. Artykuły wybrane z lat 1965–1995*, t. II, red. J. Trupinda, Malbork 2005, s. 599–640.

²¹ M. Hoffmann, *Struktury społeczne i gospodarcze Prusów w VII–XIII wieku*, *Masovia* 5 (2002), s. 5–16.

²² W. Długocki, *Uwagi o genezie i rozwoju wczesnośredniowiecznych Prus do początków XIII wieku*, *Pruthenia* 2 (2006), s. 9–54; idem, *Prusy*, s. 25–52, szczególnie s. 45–47.

²³ P. Johansen, *Saxo Grammaticus und das Ostbaltikum*, *Zeitschrift für Ostforschung* 23 (1974), s. 623–639.

²⁴ E. Tarvel, *Die dänische Ostseepolitik im 11.–13. Jahrhundert*, [w:] *Studien zur Archäologie des Ostseeraumes. Von der Eisenzeit zum Mittelalter. Festschrift für Michael Müller-Wille*, hrsg. von Anke Wesse, Neumünster 1998.

²⁵ A. Mickevičius, *Curonia in the „Eastern Policy” of Viking Age Scandinavia*, [w:] *The Balts and their Neighbours in the Viking Age*, ed. by V. Kazakevičius and V. Žulkus, Vilnius 1997, (*Archaeologia Baltica*, 2), s. 196 nn.

²⁶ T. Baranauskas, *Saxo Grammaticus on the Balts*, [w:] *Saxo and the Baltic Region. A Symposium*, ed. by T. Nyberg, Odense 2004, s. 63–79.

Poważnym problemem w przypadku analizowanych materiałów źródłowych jest ich wiarygodność. Wielokrotnie opierają się one na ustnie przekazywanych sagach, których prawdziwość jest niezwykle trudna do zweryfikowania. W odniesieniu do przekazanych przez nie informacji na temat ziem południowego i wschodniego wybrzeża Bałtyku, nie ma wśród badaczy zgody. Z jednej strony neguje się całkowicie ich wartość poznawczą, z drugiej zaś strony panuje pogląd, że przynajmniej częściowo zawierają one wiarygodne relacje, będące odbiciem jakichś starszych tradycji, które nie zachowały się w wersji pisanej²⁸.

Jak już wspomniano powyżej, poza źródłami powstałymi w średnio-wiecznej Danii wymienić należy również powstałe na obszarze niemieckim „Czynny biskupów hamburskich” Adama z Bremy²⁹. Wydaje się, że informacje w nich zawarte na temat ziem południowego wybrzeża Morza Bałtyckiego zaczerpnięte zostały w dużej mierze z tradycji skandynawskiej. To uzasadnia ich wykorzystanie w analizowanym kontekście. Szczególną wartość w odniesieniu do tematu ma czwarta księga kroniki „*Descriptio insularum aquilonis*”. Ta część różni się w zasadniczy sposób od pozostałych. Adam zawarł w niej geograficzny i etnograficzny opis obszarów i mieszkańców ziem, które pozostawały w sferze zainteresowań arcybiskupstwa Hamburga-Bremy. Przedstawiane przez Adama wiadomości na temat krajów basenu Morza Bałtyckiego zaczerpnięte zostały ze źródeł pisanych, jak i relacji świadków. Licznie używane przez kronikarza zwroty „mówi się”, „opowiadają” wskazują, że w tych sytuacjach powoływał się on na nie wymienionych z imienia informatorów. Kronikarz przekazując jakieś informacje podpierał się zazwyczaj autorytetem informatorów określanych terminem „nasi” (*nostri*). Według niemieckiego badacza Volkera Sciora pod tym pojęciem kryją się jednak nie antyczne autorytety geograficzne, na które ma w zwyczaju powoływać się często Adam, lecz przede wszystkim żeglarze dobrze znający relacje w basenie Bałtyku. Wyjątkowe miejsce zajmuje w tym kontekście duński król Sven Estridson, którego kronikarz niezwykle często przywołuje jako źródło swoich informacji. Dodatkowo przyjmuje się, że istotnym źródłem informacji Adama z Bremy o regionach północno-wschodniej Europy byli

²⁷ N. Blomkvist, *The Discovery of the Baltic*, Leiden 2005.

²⁸ Poglądy na ten temat przedstawia T. Baranauskas, op. cit., s. 63 nn.

²⁹ *Magistri Adami Bremensis Gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum*, ed. B. Schmeidler, *Scriptores rerum Germanicarum*, Hannover 1917. Zob. również W. Schlüter, *Die Ostsee und die Ostseeländer in der Hamburgischen Kirchengeschichte des Adam von Bremen*, *Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft* 1902 (Jurjew [Dorpat] 1903), s. 1–28; H. Krabbo, *Nordeuropa in der Vorstellung Adams von Bremen*, *Hansische Geschichtsblätter* 36 (1909), s. 37–53; W. Schlüter, *Adams von Bremen geographische Vorstellung vom Norden*; *ibidem* 37 (1910), s. 555–570; L. Weibull, *Geo-ethnographische Interpolationen und Gedankengänge bei Adam von Bremen*; *ibidem* 58 (1933), s. 3–16.

kupcy i podróżnicy. Przykładem takiej informacji jest kwestia wielkości Morza Bałtyckiego. Kanonik bremeński zaczerpnął o nim informacje od żeglarzy. Wśród nich wymienieni zostali norweski król Harald Hardrade oraz duński jarl Ganuz. Z kolei pewni Duńczycy mieli go zapewniać, że zdołali w jeden miesiąc pokonać drogę z Danii na Ruś. Można, więc przyjąć, że kronika w dużym stopniu zawiera wiedzę o ziemiach basenu Morza Bałtyckiego, którą dysponowali Skandynawowie. O tym, w jaki sposób informacje na temat ziem i ludów w basenie Morza Bałtyckiego mogły być przez nich pozyskiwane świadczy relacja zawarta w „Sadze o Knytlingach”. Jej autor relacjonuje spotkanie sambijskiego kupca Vidgota z księciem duńskim Kanutem Lawardem. Według autora sagi Vidgot miał wiele podróżować po ziemiach w basenie Morza Bałtyckiego. Można więc przypuszczać, że wiedział dużo o krajach i ludach poznanych w czasie swoich kupieckich wypraw. W czasie tej rozmowy Kanuta interesowały przede wszystkim widziane przez kupca ziemie i ludy w regionie bałtyckim. Z przywołanego źródła wynika, że wiadomości o ziemiach i ludach w basenie Bałtyku Skandynawowie czerpali nie tylko z autopsji, lecz również z relacji ustnych i bezpośrednich kontaktów z mieszkańcami regionu.

Na zainteresowanie południowym i wschodnim wybrzeżem Bałtyku na terenie Skandynawii wskazuje znany fragment „Żywotu św. Anskara”, autorstwa Rimberta. Źródło to zawiera opis działalności misyjnej prowadzonej przez tego świętego w Europie północnej. W 853 r. podjęta została przez szwedzkiego króla Olafa wyprawa na ziemie zamieszkałe przez lud „Cori”, który identyfikować można z pewnością z Kuronami. Ze źródła wynika, że ekspansją na ten obszar zainteresowani byli zarówno władcy duńscy, jak i szwedzcy³⁰. Formy podporządkowania tego obszaru przez władców skandynawskich nie były trwałe. Świadczy o tym informacja, że Kuronowie mieli uznawać niegdyś panowanie szwedzkie, jednak odtąd minęło już wiele czasu. Spowodowało to reakcję Duńczyków, którzy podjęli zakończoną klęską wyprawę do Kurlandii. Z kolei na wieść o ich klęsce szwedzki król Olaf, któremu wcześniej były te ziemie podporządkowane podjął kolejną próbę ich podboju. Jego wyprawa ostatecznie zakończyła się zawarciem rozejmu z miejscowymi plemionami. W analizowanym kontekście istotniejsze jest jednak to, że Rimberty przekazał kilka ciekawych informacji na temat położenia ziem zamieszkałych przez Kuronów oraz organizacji terytorialnej tych obszarów. Ziemie te położone były w dużej odległości od Szwecji. Na ich obszarze znajdować się miało pięć grodów-miast, które w sytuacjach zagrożenia stanowiły miejsce

³⁰ Literaturę na temat tego źródła zestawia V. Scior, *Das Eigene und das Fremde. Identität und Fremdheit in den Chroniken Adams von Bremen, Helmolds von Bosau und Arnold von Lübeck*, Berlin 2002 (Orbis mediaevalis 4).

schronienia dla miejscowej ludności. Spośród nich wymienił jedynie dwa ośrodki, Seeburg, identyfikowany z Grobinem oraz oddalony od niego o pięć dni marszu, gród Apulia, który umiejscawia się na Litwie. Wydaje się jednak, że takiej identyfikacji przeczy wymowa źródła, które wyraźnie wskazuje, że gród ten znajdował się w tym samym kraju, co Seeburg. Z drugiej strony może to również dowodzić stosunkowo słabego rozeznania autora analizowanego źródła w podziałach terytorialnych tego regionu³¹.

Adam z Bremy w „*Descriptio insularum aquilonis*”³² przedstawił ziemie i ludy, które znajdowały się w polu zainteresowania północnoniemieckiego biskupstwa Hamburga-Bremy jako potencjalne obszary chrystianizacji. Z punktu widzenia prezentowanego tematu istotne są informacje zawarte przez Adama na temat ziem i ludów zamieszkujących w basenie Morza Bałtyckiego. W swoim opisie Adam wymieniał przede wszystkim ziemie dla niego najbliższe i stopniowo oddalał się od nich. W narracji wymienione zostało około sto ziem i ludów. Jego opis podąża z południowego-zachodu w kierunku północno-wschodnim. Na północnym wybrzeżu Bałtyku kanonik bremeński lokalizował Duńczyków i Szwedów, natomiast na południowym m.in. Słowian i Estończyków. Sam akwen Bałtyku miał według kronikarza długość stu tysięcy kroków. Piszząc o ziemiach znajdujących się pod panowaniem duńskim Adam z Bremy wymienił Kurlandię, rozciągającą się na obszarze, który można

³¹ Rimbart, *Vita Anskarii*, ed. G. Waitz, Hannover 1884, lib. V, c. 30: „Regnum vero ipsum quinque habebat civitates. Et primo quidem improvise ad quandam urbem regni ipsorum vocatam Seeburg, [...] dimissis navibus, iter quinque dierum arripientes, ad aliam urbem ipsorum, quae Apulia dicebatur”.

³² W historiografii bezkrytycznie przyjmowano dotychczas pogląd, że Adam z Bremy w czwartej części swojej kroniki dokonał opisu wysp północy lub wysp północnych. Kreślono również mapy mające zilustrować wyobrażenia geograficzne kanonika bremeńskiego, na których np. Kurlandia czy Sambia odurzorowane zostały jako wyspy. Dopiero w ostatnim czasie niemiecki badacz Daniel Fraesdorff zwrócił uwagę, że użyte przez kronikarza słowo „insula” w średniowiecznej łacinie nie musiało oznaczać jedynie wyspy, ale pod tym pojęciem mógł kryć się również „kraj”, „ziemia” lub nawet „kamienica” (D. Fraesdorff, *Der barbarische Norden: Vorstellungen und Fremdheitskategorien bei Rimbart, Thietmar von Merseburg, Adam von Bremen und Helmold von Bosau*, Berlin 2005, s. 91). W mojej opinii Adam z Bremy posługiwał się pojęciem „insula” pisząc niewątpliwie o ziemi otoczonej wodą („Insula est terra acquis circumdata”). Być może takie rozumienie wyrazu przejął za średniowiecznymi encyklopediami. Z drugiej strony mógł rozumieć pod tym pojęciem także półwysep, czyli fragment lądu wysunięty nieco w morze lub po prostu ziemię, kraj leżący nad morzem. Przyjmując takie rozumowanie za miarodajne wydaje się, że źródłem wiedzy Adama z Bremy o ziemiach leżących w basenie Morza Bałtyckiego byli żeglarze, a nie kupcy poruszający się szlakami lądowymi. Kolejność wyliczania kolejnych ziem przez kronikarza przypomina itinerarium morskie wymieniające lądy mijane przez statek. Zawiera kolejno występujące po sobie charakterystyczne elementy topograficzne. Z tego względu właściwsze byłoby chyba pisanie nie o „Opisie wysp północnych”, ale o „Opisie krajów nadmorskich północy”.

było przebyć w ciągu ośmiu dni. Dzięki wysiłkom pewnego kupca zbudowano tam kościół, który został następnie uposażony darami przez króla duńskiego. Kurlandia podlegała jednak Szwedom, którym zobowiązana była uiszczać trybut. Znajdowało się na tym obszarze jeszcze wiele wysp, z których jedna duża, nazywana „Aestland”, była nie mniejsza niż Kurlandia („Churland”). Kraj ten miał być najbliższy „ziemi kobiet”. Ta z kolei położona była niedaleko od szwedzkiej Birki. „Ziemie kobiet” lokalizuje się zwykle na obszarze między Morzem Białym a wschodnim rejonem Morza Bałtyckiego³³.

Ziemie, którą zamieszkiwały plemiona pruskie Adam wymienił jako trzecią w kolejności w grupie wysp-krajów sąsiadujących ze Słowiańszczyzną. Pierwsza z nich to Imbre, która położona była naprzeciw Wagri, w taki sposób, że można było ze znajdującego się tam Starogrodu zobaczyć wyspę Laland. Kolejną była natomiast Rugia. Trzecia i najważniejsza w analizowanym kontekście to Sambia. Sąsiadowała ona z terytoriami Rusinów i Polan. Zamieszkiwało ją plemię zwane Sambami lub Prusami³⁴. Zastanawiający jest fakt, że Adam nie wymienił dwóch ziem pruskich, lecz dwie nazwy ludów zamieszkujących ten sam obszar.

Przechodząc bezpośrednio do źródeł powstałych w średniowiecznej Danii zacząć należy od analizy spuścizny pisarskiej Svena Aggesona. Urodził się on około 1140–1150 roku. Pochodził z rodziny możnych duńskich Thrugotsen, z której wywodziło się również wiele osób pełniących kluczowe role w monarchii duńskiej, w tym m.in. arcybiskup lundzki Asser, biskup Wyborga Sven oraz Christian, którego syn Eskil został później arcybiskupem Lundu. Sven kształcił się we Francji, studiując w szkole Bernarda z Chartres. Jego najważniejszym dziełem historiograficznym była „Brevis historia” obejmująca dzieje Danii do 1185 roku³⁵. W jej kolejnych wersjach opisywał on czyny króla Kanuta Wielkiego³⁶. Poszczególne relacje, zawierają zasadniczo te same treści, jednak różnią się od siebie nieznacznie szczegółami. W tekście tzw. „Lex Castrensis” Aggeson przekazał informację o Kanucie Wielkim, synu Swena Haraldssona, który miał nawiązać do sukcesów przodków, poszerzając granice swojego pa-

³³ Por. L. Leciejewicz, *Dlaczego podanie o Amazonkach mogło uchodzić we wczesnym średniowieczu za wiarygodne?*, [w:] *Europa barbarica, Europa christiana. Studia mediaevalia Carolo Modzelewski dedicata*, Warszawa 2008, red. R. Michałowski, s. 105–112.

³⁴ *Adami Bremensis*, lib. IV, c. 18, s. 165–166: „Tertia est illa quae Semland dicitur, contingua Ruzzis et Polanis; hanc inhabitant Sembi vel Pruzzi [...]”.

³⁵ S. Balle, *Aggesen, Sven*, [w:] *Medieval Scandinavia*, s. 2–3.

³⁶ Całościowa analiza działalności tego władcy: *The Reign of Cnut: King of England, Denmark and Norway*, London 1994. Zob też E. Rosedahl, *Denmark a thousand years ago*, [w:] *Europe around the year 1000*, ed. P. Urbańczyk, Warszawa 2001, s. 351–366.

nowania „od najdalszego Thule aż po imperium Greków”. Oprócz Anglii i Norwegii władca ten przyłączył do swojego królestwa również Słowiańszczyznę i Sambię³⁷. We właściwym tekście „Brevis historiae regum Dacie” Sven Aggeson odnotował, że po śmierci ojca, Kanut Wielki poszerzył znacznie granice swojego panowania „od najdalszej Thyle niemal aż po imperium Greków włączył pod swoje rządy wszystkie leżące dookoła królestwa”. Wśród nich wymienione zostały Hibernia, tzn. Irlandia, Norwegia, Słowiańszczyzna i Sambia³⁸. W kolejnej wersji „Brevis historiae regum Dacie” lista podbitych krajów została poszerzona. Wśród nich znalazły się: Irlandia, Anglia, Galia, Italia, Longobardia, Teutonia, Norwegia, Słowiańszczyzna i Sambia³⁹. Z kolei opat klasztoru augustianów Wilhelm z Čbelholt w „Genealogii królów duńskich” charakteryzując postać Kanuta Wielkiego relacjonował, że podbił on Rugijczyków, Pomorzan, Słowian, Warmów oraz Sambów⁴⁰. Lista znanych Duńczykom ziem pruskich poszerzona została więc o Warmię.

Kolejne źródło „Wyprawa Duńczyków do Jerozolimy” powstało prawdopodobnie przed 1202 r. Jej autorem był anonimowy, „frater canonicus”⁴¹. Prawdopodobnie pochodził z Norwegii, na co wskazuje cytowanie w tekście źródła kilku norweskich przysłów. Przypuszcza się również, że mógł on pochodzić z klasztoru premonstratensów w Tønsberg, a do Danii przybył jako wizytator żeńskiego klasztoru Borglum w Vendsyssel. Sam tekst utrzymany jest w atmosferze idei krucjatowych. W warstwie treściowej „Profectio” przedstawia perypetie Duńczyków w czasie podróży do Ziemi Świętej. Ma to być swego rodzaju symboliczna ilustracja przemiany pogańskich wikingów w chrześcijańskich rycerzy. Za punkt wyjścia posłużył anonimowemu autorowi źródła wątek zdobycia w 1187 r. Jerozolimy przez Arabów. W następstwie tego faktu papież wezwał władców i rycerstwo europejskie do wzięcia udziału w wyprawie krzyżowej, która miała odzyskać utraconą Ziemię Świętą. Apele papieskie dotarły na dwór króla duńskiego Kanuta VI w Odense. Tam Esbern Snarre, brat arcybiskupa lundzkiego Absalona zachęcał samego władcę oraz dwór królewski do przyjęcia wezwania papieskiego i wyruszenia do Jerozolimy⁴². Odwoływał się przy tym do chwalebnej militarnej przeszłości Duńczyków. Wśród ziem spustoszonych i znajdujących się w prze-

³⁷ Aneks źródłowy, nr 1.

³⁸ Ibidem, nr 2.

³⁹ Ibidem, nr 3.

⁴⁰ Ibidem, nr 4.

⁴¹ *De Profectione Danorum in Hierosolymam*, [w:] *Scriptores Minores Historiæ Danicæ*, ed. M. Cl. Gertz, t. 2, Kopenhavn 1917–1922, s. 466–467 (dalej: SMHD).

⁴² S. Kværndrup, *Profectio Danorum in Hierosolymam*, [w:] *Medieval Scandinavia*, s. 516–517.

szości pod ich władzą obok Finlandii i Słowiańszczyzny, wymienił również Sambie⁴³.

Szczególne miejsce na liście źródeł duńskich zajmują „Czynny Duńczyków” Saksa Gramatyka⁴⁴. Zawiera ona niezwykle cenny materiał na temat ziem i ludów zamieszkujących południowe i wschodnie wybrzeża Morza Bałtyckiego. Kronika Saksa składa się z szesnastu ksiąg, została ukończona w pierwszych latach XIII wieku⁴⁵. Najstarsza informacja o plemionach bałtyckich zaczerpnięta została przez Saksa z relacji gockiego historyka Jordanesa⁴⁶. Kronikarz twórczo przetworzył i włączył w tok swojej narracji fragment dotyczący podboju plemion w regionie Morza Bałtyckiego dokonanych przez ostrogockiego wodza Hermanaryka. Miał on stworzyć olbrzymie imperium rozciągające się od Morza Czarnego po Morze Bałtyckie. Według Jordanesa, Hermanaryk „podbił dzięki swej roztropności i męstwu naród Estów, którzy zamieszkują najdalsze wybrzeża Oceanu Germańskiego”. Wymienionych w relacji Jordanesa Gotów Saxo utożsamiał z Jutami, samego zaś Hermanaryka wymieniał w kronice pod imieniem Jarmeryka⁴⁷. Duński kronikarz uzupełnił relację gockiego historyka, pisząc, że po podboju Słowian Jarmeryk, zniszczył plemiona Sambów, Kuronów i wiele innych plemion wschodu. Problemem dla Saksa była nazwa Estów, której w jego czasach nie utożsamiano już z plemionami zamieszkującymi obszar w rejonie ujścia Wisły. Jak wskazano już wyżej, od czasów Adama z Bremy w XI wieku nazwę tę łączono wyłącznie z ludami zamieszkującymi ziemie estońskie.

Większość relacji Saksa dotyczących Sambii zawiera informacje o wyprawach władców duńskich podejmowanych w IX wieku przez Ragnara Lodbroka, około 840 roku, Hastingsa w 853 roku oraz Rorika w la-

⁴³ S. M. Szacherska, *Nazwa...*, s. 139-141; J. H. Lind, C. Selch Jensen, K. V. Jensen, A. L. Bysted, *Danske korstog-krig og mission i Ostersøen*, København 2004, s. 23.

⁴⁴ *Saxonis Gesta Danorum*, ed. J. Olrik, H. Røder, t. 1, Haunić 1931 (dalej: Saxo); N. Kersken, *Bischöfe als Historiker. Geistliche Höfe als Zentren der Geschichtsschreibung im Mittelalter*, [w:] *Die Hofgeschichtsschreibung im mittelalterlichen Europa*, hrsg. von Rudolf Schieffer und Jaroslaw Wenta, Subsidia Historiographica III, Toruń 2006, s. 181-182; T. Riis, *Einführung in die „Gesta Danorum“ des Saxo Grammaticus*, Studies in History and Social Sciences, vol. 276, Odense 2006.

⁴⁵ G. Labuda, *Sakso Gramatyk*, [w:] *Słownik starożytności słowiańskich*, t. V, Warszawa 1975, s. 19-20; E. Christiansen, *Saxo Grammaticus*, [w:] *Medieval Scandinavia*, s. 566-569. P. Johansen dowodzi, że informacje o ziemiach inflanckich mogły zostać spisane przez kronikarza po 1218/1219 r., kiedy na dworze arcybiskupa ludzkiego Andreasa Sunesona gościł biskup Lealu, Teodoryk I von Treiden (P. Johansen, Saxo, s. 630).

⁴⁶ Aneks źródłowy, nr 5b. Interpretację tego fragmentu kroniki podają za: T. Baranauskas, op. cit., s. 66-67. Zob. też J. Strzelczyk, *Goci – rzeczywistość i legenda*, Warszawa 1984, s. 68-81, 393-397.

⁴⁷ G. Labuda, *Słowiańszczyzna...*, s. 79.

tach 857–862. Z X wieku pochodzi wiadomość o najeździe na Sambię norweskiego jarla Hakona, którą datuje się na około 970 rok⁴⁸.

W wierszu o bitwie pod Bråvalla, między szwedzkim władcą Sigurmem Hringiem a duńskim królem Haraldem, tradycyjnie datowanej na 750 roku, duński kronikarz wymienia ludy bałtyckie, a wśród nich Kuronów i Estów walczących po stronie Szwedów, natomiast po stronie Duńczyków wspomina Liwów⁴⁹. Ta część kroniki nie zawiera jednak żadnych historycznych wiadomości, lecz jedynie informacje czerpane z sag i tradycji. Historyczny Harald, który nieskutecznie rywalizował o władzę w Danii, żył dopiero w pierwszej połowie IX wieku. W 827 r. został on wygnany z kraju. Sagi islandzkie, z których często czerpał kronikarz nie potwierdzają jednak jego relacji⁵⁰.

Saxo dwukrotnie pisze o pewnym Frotho, który przygotowując się do bitwy z Hunami, posłał niejakiego Olimara przeciw Szwedom. Ten podbił następnie plemiona Estów i Kuronów. Zajęcie ziem zamieszkałych przez Bałtów przypisał Saxo Starkardowi, który służył Frotho. Kronikarz dwukrotnie wzmiankuje w tym kontekście wyprawę przeciw ludom bałtyckim. W pierwszej wersji Frotho posłał Starkarda i Wino, księcia Słowian⁵¹, aby zdusili rewoltę Estów. „Walcząc przeciw wojskom Kuronów, Sembów, Semigalów i w końcu przeciw wszystkim ludom wschodu, zwyciężyli wspaniale”. W drugiej wersji tej samej relacji w miejsce Sembów i innych plemion wschodnich, wzmiankowane zostały jedynie plemiona estońskie⁵². W dalszej części narracji Saxo opisał najazd na Sambię Hakona, syna Haralda Sinozębego, który miał skruszyć opór jej mieszkańców i zająć kraj. W decydującej bitwie polecił on podpalić własne statki, aby zmotywować tym do walki własnych wojowników. Duńczycy mieli następnie poślubić żony zabitych Sambów. Nawiazując do tego wątku, Sambowie niezasłużenie wywodzili swoje pochodzenie od Duńczyków⁵³.

Kronikarz kilkakrotnie wzmiankuje zainteresowanie ziemiami Sambów u władcy duńskiego Kanuta Wielkiego. Po śmierci króla duńskiego Svena, datowanej na 1014 rok, jego syn Kanut Wielki poprowadził wy-

⁴⁸ T. Baranauskas, op. cit., s. 79.

⁴⁹ Saxo, s. 214–220.

⁵⁰ T. Baranauskas, op. cit.

⁵¹ Paul Johansen widział w tym władcy księcia plemienia Obodrytów, Borewina (P. Johansen, Saxo, 635). Por. H. Reimann, *Saxo Sicht auf Obodriten und Lutizen und die Auswirkungen dänischer Politik der Saxo-Zeit bis ins 13. Jahrhundert*, [w] *Saxo and the Baltic Region*. A Symposium, ed. by T. Nyberg, Odense 2004.

⁵² Aneks źródłowy, nr 5a.

⁵³ Ibidem, nr 5d.

prawę do Sambii⁵⁴. Miał ją podbić, aby w ten sposób odzyskać ziemie znajdujące się niegdyś we władaniu jego przodków⁵⁵. Pisząc z kolei o śmierci samego Kanuta Wielkiego, kronikarz zauważa, że już w jego młodości rozpoczęto wojnę na wschodzie, która miała doprowadzić do wyniszczenia królestw ludów Kuronów, Sembów i Estów⁵⁶.

W większości cytowanych wzmianek kronikarz określał Sambów jako jeden z ludów wschodu („Orientis gentium”). Charakteryzując położenie Szwecji Saxo wskazywał, że jest ona od południa i w dużym stopniu także od wschodu oblewana przez morze („Suetia [...] a meridie et multa orientis parte vicino praeteritur Oceano”). Na wschód od niej zamieszkiwało wiele plemion barbarzyńskich („Post quam ab ortu quoque multiplex diversitatis barbaricae consertio reperitur”)⁵⁷. W grupie tej z pewnością znajdowały się wymienione powyżej ludy Estów, Kuronów, Liwów, Semigalów i Sambów. W kilku przypadkach kronikarz również użył geograficznych stron świata w odniesieniu do innych plemion zamieszkujących ziemie w basenie Morza Bałtyckiego⁵⁸. Wyróżnił Słowian wschodnich i zachodnich („Sclavi orientales”, „Sclavi occidentales”), Finów, lud północny („Finni, gens septentrionalis”) oraz trudny do zidentyfikowania lud wschodni, Blacmanni („Blacmanni, gens orientalis”). Z kolei w odniesieniu do księcia słowiańskiego Borewina użył określenia „dux occidentalis”. Pisząc o księciu Jarosławie określił go jako „dux Orientalium”.

Najwięcej informacji zawarł Saxo na temat ziem pomorskich. Wymieniał na tym obszarze miasta (Arkona, Choćków, „Cozcova”, Dymin, Kamień, „Lubekinga”, „Lubby”, „Ostrozna”, „Por”, Wologoszcz), prowincje („Barta”, „Iasmonda, provincia Rugiae”, „Scirpinensis”, „Walungia”, „Withova”), rzeki (Odra, Piana, Warnawa) oraz wyspy („Cozta”, Rugia, „Strela”, Wolin). Z kolei na obszarze poczynając od Wisły aż po Półwysp Sambijski nie wymienił żadnej rzeki ani grodu. Sytuacja ta zmienia się radykalnie, kiedy pisał o ziemiach inflanckich. Wzmiankował tam kilka ziem („Curetia”, „Estia”, „Hestia”, „Samgala”), grodów („Rotale, urbs in Estonia”), w tym jeden, który łączyć można z rzeką Dźwiną („Duna urbs”)⁵⁹. Porównywalne informacje zamieścił na temat ziem ruskich,

⁵⁴ Ibidem, nr 5e.

⁵⁵ Ibidem, nr 5e.

⁵⁶ Ibidem, nr 5g.

⁵⁷ Saxo, s. 9.

⁵⁸ S. Kvrndrup, *The Composition of the „Gesta Danorum” and the Place of Geographic Relations in its Worldview*, [w:] *Saxo Grammaticus. A Medieval Author Between Norse and Latin Literature*, ed. by K. Friis-Jensen, København 1981, s. 32–33.

⁵⁹ Na ten temat por. P. Johansen, *Saxo*, s. 630. Prawdopodobnie chodziło w tym przypadku o gród położony 20 kilometrów na południowy wschód o dzisiejszej Rygi, znany dzięki wykopaliskom archeologicznym.

w tym krajów bądź regionów („Hellespont, regio in partibus Rusciae”)⁶⁰ oraz grodów („Paltisca, urbs”, „Anafia, rupes apud Rusciam”)⁶¹. Widać więc z powyższego zestawienia, że ziemie pruskie w ujęciu Saksa Gramatyka stanowiły swego rodzaju „terra incognita”. Wiedział on o wyprawach, które władcy duńscy podejmowali na Sambię. Nie potrafił jednak podać żadnych informacji wskazujących na lepszą znajomość tego obszaru w ówczesnej Danii.

W źródłach anglosaskich znaleźć można pewne przesłanki potwierdzające informację o wyprawie Kanuta Wielkiego na Sambię⁶². Powstały w latach czterdziestych XI wieku w klasztorze Saint Bertin żywot tego władcy zawierał informację, że panował on w pięciu królestwach, w tym w Danii, Anglii, Brytanii, Szkocji i Norwegii („[...] quinque regnorum, scilicet Danomarchie, Angliae, Britanniae, Scothiae, Nordwege”)⁶³. Brak w tym kontekście wzmianki o wyprawach wspomnianego władcy na Sambię. Z kolei kronika anglosaska zawiera informację o wyprawie Kanuta Wielkiego w 1022 r. do tajemniczej wyspy White⁶⁴. Jeden z rękopisów tej kroniki zawiera z kolei zapis nomenklatury jako „Witland”. Być może jest ona tożsama z Witland wymienioną pod koniec IX wieku przez Wulfstana i odczytanie jej jako Prus⁶⁵.

Kolejne z analizowanych źródeł to tzw. mała lista ziem pruskich, zachowana w „Liber census Daniae”. Według przypuszczeń Paula Johansena powstała ona w związku z działalnością w Inflantach, legata papie-

⁶⁰ Według Paula Johansena termin „Hellespont” odnosi się do ziem położonych nad rzeką Dźwinią (P. Johansen, *Saxo*, s. 630). Zob. też I. Skovgaard-Petersen, *The Way to Byzantium*, [w:] *Saxo Grammaticus. A Medieval Author Between Norse and Latin Literature*, ed. by K. Friis-Jensen, København 1981.

⁶¹ Saxo według indeksu. Por. S. Mund, *Constitution et diffusion d'un savoir occidental sur le monde „russe” au Moyen Âge (fin Xe-milieu XVe siècle)*, *Le Moyen Âge. Revue d'histoire et de philologie* 110 (2004), nr 2, s. 275-314; ibidem 110 (2004), nr 3-4, s. 539-593.

⁶² Za tę wskazówkę dziękuję Panu dr. Wojciechowi Wróblewskiemu.

⁶³ *Cnutonis regis gesta sive Encomium Emmae reginae auctore monacho Sancti Bertini*, hrsg. von G. H. Pertz, *Scriptores rerum Germanicarum*, Hannover 1865, lib. II, 19; S. Balle, *Encomium Emmae reginae*, [w:] *Medieval Scandinavia*, s. 164.

⁶⁴ *The Anglo-Saxon Chronicle*, eds. D. Whitelock, D. C. Douglas, S. I. Tucker, rev. ed. Westport 1986. Zob. też L. Shopkow, *History and Community. Norman historical Writing in the Eleventh and Twelfth Centuries*, Washington 1997.

⁶⁵ G. Labuda, *Źródła skandynawskie i anglosaskie do dziejów Słowiańszczyzny*, Warszawa 1961, s. 107-109, 113; *Two voyagers at the court of King Alfred. The ventures of Ohthere and Wulfstan together with the Description of Northern Europe from the Old English Orosius edited by Niels Lund, translated by Christine E. Fell with contributory essays by Ole Crumlin-Pedersen*, P. H. Sawyer, Christine E. Fell, York 1984; G. Labuda, *Słowiańszczyzna starożytna i wczesnośredniowieczna. Antologia tekstów źródłowych*, Poznań 2003, s. 51-53; J. Powierski, *Witland*, [w:] idem, *Prussica. Artykuły wybrane z lat 1965-1995*, t. I, red. J. Trupinda, Malbork 2004, s. 229-231, gdzie podsumowanie dotychczasowych badań.

skiego Baldwina z Alna⁶⁶. Zamierzał on prawdopodobnie stworzyć państwo kościelne sięgające od Estonii po Prusy. Z kolei według Jana Powierskiego lista ziem pruskich dołączona do „Liber census Daniae” została sporządzona już wcześniej w rezultacie wyprawy duńskiej na Prusy w 1210 roku⁶⁷. Według Stelli Marii Szacherskiej odzwierciedlała ona duńskie plany podporządkowania ziem pruskich⁶⁸. Z pewnością lista zawierała informacje o ziemiach pruskich sprzed podboju krzyżackiego. Spis ten porządkował ziemie pruskie i inflanckie w dwóch grupach od Pomezanii aż po Semigalię. Osią podziału była rzeka Pregoła („Lipz”). Wśród ziem „do Pregoły” wymienione zostały Pomezania, „Lanlania”, Warmia, Natan-gia, Barcja, „Peragodia”, Nadrowia, Galindia oraz „Syllonis”. Po drugiej stronie Pregoły wyliczono Sambię, Skalowie, „Lammato”, Kurlandię i Semigalię⁶⁹. Problemem pozostaje identyfikacja poszczególnych nazw wymienionych, w tym takich nomenklatur jak „Peragodia”, „Lanlania” oraz „Syllonis”. W opinii Henryka Łowmiańskiego w duńskiej kancelarii królewskiej z dużym prawdopodobieństwem popełniono błąd wyliczając nomenklatury ważniejszych włości jako równoprawne obszary obok terytoriów plemiennych. W kilku przypadkach do wykazu włączono nazwy włości zamiast nazw plemion, w których granicach one leżały. Przykładem tego może być Sudowia, która w „Liber census Daniae” została wymieniona jako „Syllonis in Sudua”. W tym przypadku „Syllonis” to jedna z włości sudowskich⁷⁰. „Peragodia” według Jana Powierskiego była błędnym zapisem terminu „Pagodia”, który należało odnieść do Pogezanii. Wydaje się jednak, że geograficzny porządek wyliczania ziem wskazuje raczej na jakąś ziemię położoną między Barcją a Nadrowią. Być może w nazwie tej zawarte jest jakaś część nazwy rzeki Pregoły, wokół której grupowało się jakieś odrębne terytorium. „Lanlania” według Henryka Łowmiańskiego wymieniona została w zastępstwie Pogezanii. Badacz ten wskazał, że być może Pogezania została wpisana w zmienionej formie jako „Peragodia”⁷¹. Wymienioną w drugiej grupie ziemię „Lammato” identyfikuje się jako obszar między Skalowią a Kuronią⁷².

⁶⁶ Por. E. Chudzinski, *Die Eroberung Kurlands durch den Deutschen Orden im 13. Jahrhundert*, Leipzig 1917; P. Johansen, *Kurlands Bewohner zu Anfang der historischen Zeit*, [w:] *Baltische Lande*, Bd. I, hrsg. von C. Engel, Leipzig 1939, s. 263–306; M. Hellmann, *Die Anfänge christlicher Mission in den baltischen Ländern*, [w:] *Studien über die Anfänge der Mission in Livland*, hrsg. von M. Hellmann, Sigmaringen 1989, s. 8–26.

⁶⁷ J. Powierski, *Mazowsze*, t. II, cz. 1, s. 42 nn. Podobnie zob. J. H. Lind, C. Selch Jensen, K. V. Jensen, A. L. Bysted, *Danske korstog...*, s. 293.

⁶⁸ S. M. Szacherska, *Valdemar II's Expedition...*, s. 44–75.

⁶⁹ Aneks źródłowy, nr 6.

⁷⁰ H. Łowmiański, *Geografia...*, s. 12.

⁷¹ Ibidem.

⁷² J. Powierski, *Prusowie...*, s. 42.

W połowie XIII wieku powstała „Saga o Knytlingach”. Jest to islandzka kompilacja, której treść stanowią dzieje królów duńskich od X wieku do 1187 roku. „Knýtlinga saga” zawiera przede wszystkim informacje o ekspansji państwa duńskiego. W dużej części opiera się na zaginionych obecnie sagach⁷³. Zawierała informację o pewnym kupcu sambijskim, o imieniu Vidgot. Około 1120 roku miał on podarować duńskiemu księciu Kanutowi Lawardowi 8000 białych futerek za przezimowanie go w Hadeby, gdzie schronił się przed kurońskimi piratami⁷⁴.

Istotną grupę źródeł stanowią roczniki, wśród których najważniejsze to „Annales Waldemariani” „Annales Ryneses” oraz „Annales Sorani”⁷⁵. Zawierają one przede wszystkim informację o wyprawie Waldemara II na Prusy i Sambię podjętą w 1210 roku⁷⁶. W tej grupie zwrócić należy uwagę na „Roczniki Waldemara”, które powstały w kancelarii królewskiej około 1219 r. Pod względem informacyjnym najciekawsze w prezentowanej kategorii są jednak wiadomości zawarte w pochodzących z przełomu XIII–XIV wieku „Annales Ryenses”. Według nich pewien Froto, określany jako ósmy w kolejności władca duński podbić miał Anglię, Fryzję, Szkocję, Teutonię, Słowiańszczyznę, Ruś oraz wiele innych ziem⁷⁷. Według katalogów królów duńskich władca o takim imieniu panować miał około 904 roku⁷⁸. W dalszej kolejności „Annales Ryenses” relacjonowały zajęcie przez Lothonoknuta, syna Eryka Bara ziem rozciągających się od Prus po Karelię. „W czasie jego panowania co trzeci niewolnik i zwykli ludzie opuścili królestwo. I kiedy to się stało, podporządkowali oni sobie Prusy, Semigalię i Karelię oraz wiele innych krajów. Ciesząc się ich urodzajnością, nie chcieli powrócić i pozostali tam aż do dzisiejszego dnia”. Wydarzenie to datuje się w literaturze na okres przed 912⁷⁹. Według S. M. Szacherskiej relacja ta nie zawiera jednak żadnych wiarygodnych informacji. Jest jedynie próbą uzasadnienia planów podboju ziem pruskich przez władców duńskich z początku XIII wieku. Podbój tych ziem z X wieku miał legitymizować ekspansję duńską na początku XIII

⁷³ R. Malmros, *Knýtlinga saga*, [w:] *Medieval Scandinavia*, s. 359–360.

⁷⁴ Aneks źródłowy, nr 8.

⁷⁵ *Annales Danici Medii Aevi*, ed. E. Jørgensen, København 1920 (dalej: ADMÆ). Por. A. Kristensen, *Danmarks Ældste Annalistik. Studier over lundensisk Annalskrivning i 12. Og 13. Århundrede*, København 1969.

⁷⁶ Aneks źródłowy, nr 7, 9c–10.

⁷⁷ Ibidem, nr 9a.

⁷⁸ *Catalogvs Regum Danorum*, [w:] SMHD 1, s. 159–160.

⁷⁹ Aneks źródłowy, nr 9b.

wieku. Na X wiek datowany jest początek osadnictwa duńskiego w sambijskim Kaup⁸⁰.

Podsumowując można stwierdzić, że ziemie pruskie nie funkcjonowały do początku XIII wieku w świadomości Duńczyków jako stosunkowo jednolite terytorium. W odniesieniu do ziem między Wisłą a Niemnem używano takich nomenklatur jak: „Samlandia”, „Sambia”, „Samia”, „Sanna” oraz „Prucia”. Znano również nazwę plemienia Warmów. Najwyraźniej kojarzono Sambię, która najczęściej pojawiała się w przedstawionym materiale źródłowym. Porównując frekwencję wzmianek i bogactwo ich treści można zauważyć, że decydujące znaczenie dla rozpoznania ziem pruskich przez Duńczyków miała dopiero wyprawa podjęta przez króla Waldemara II. Świadectwem tego jest lista terytoriów plemiennych, świadcząca o dobrym rozpoznaniu obszaru Prus. Dostrzeżono wówczas terytorialne zróżnicowane obszaru.

Odrębnym problemem pozostaje, w jaki sposób Duńczycy sytuowali ziemie pruskie na swojej siatce pojęć geograficznych. Przywoływany wielokrotnie Saxo pisząc o walkach z Sambami zalicza ich do ludów wschodu. Z drugiej strony cytując wskazane powyżej listy ziem podbijanych przez Duńczyków można stwierdzić, że ziemie pruskie, tzn. Sambia, wyliczane były każdorazowo w logicznej, opartej o porządek geograficzny kolejności. Z braku innych bardziej miarodajnych danych świadczyć może o tym miejsce na liście, w którym je wzmiankowano. Ziemie pruskie sąsiadowały więc ze Słowiańszczyzną od zachodu, w drugim zaś przypadku z Semigalią od wschodu⁸¹.

⁸⁰ W. Duczko, *Ruś wikingów. Historia obecności Skandynawów we wczesnośredniowiecznej Europie Wschodniej*, Warszawa 2006, s. 97. Zob. też J. Powierski, J. Okulicz, *Wiskiauten*, [w:] *Słownik starożytności słowiańskich*, t. VI, cz. 2, s. 484–486.

⁸¹ W sytuacji, kiedy nie dysponowano możliwością kartograficznego ujęcia większych obszarów, najlepszym rozwiązaniem było sporządzenie listy. Poszczególne obszary lokalizowano na niej według kryterium sąsiedztwa. Zob. Aneks źródłowy, nr 4 (kolejność listy: Rugijczycy, Pomoranie, Słowianie, Warmowie, Sambowie) oraz nr 8b (kolejność listy: Prusy, Semigalia, Karelia).

Aneks źródłowy

1. Sven Aggesøn, *Lex Castrensis* (ok. 1188 r.):

[Cap. I] „*Canutus, Suenonis regis Tygeskeg filius, tanquam leo frendens auitis potitus successibus, cum ab ultima Tyle usque ad Grecorum imperium iniucto quodam conamine imperii sui terminos magnifice dilatasset <et>, uirtutis potentia Gerionem precellens Hesperium, magno ferme <par> Alexandro, Angliam, Noruegiam, Sclauiam cum Semlandia proprio regno aggregasset, magnitudinis potentiam magnifice satis sublimauit*”⁸².

2. Sven Aggesøn, *Brevis historia regum Daciae* (ok. 1188 r.):

[Cap. IX.] „*Mortuo Svenone filius eius Kanutus in regno successit; quem et senem cognominabant. Hic regni sui terminos mire uirtutis potentia dilatauit. Nam ab ultima Thyle usque ad Grecorum ferme imperium uirtute multiplici circumiacentia regna sua aggregauit imperio. Quippe Hyberniam, Noruagiam, Slauiam cum Samia satis eleganter subiugauit*”⁸³.

3. Sven Aggesøn, *Brevis historia regum Daciae* (ok. 1188 r.):

„*Mortuo Svenone filius ejus Kanutus in regno successit; quem et Senem cognominabant. Hic regni sui terminos mirae uirtutis potentia dilatauit. Nam ab ultima Thyle usque ad Graecorum ferme imperium uirtute multiplici, circumiacentia regna sua aggregauit imperio. Quippe Hyberniam, Angliam, Galliam, Italiam, Longobardiam, Teotoniam, Noruagiam, Sclauiam, cum Sambia sibi subiugauit*”⁸⁴.

4. Wilhelm, *Genealogia regum Danorum* (koniec XII w.):

„*De Kanuto, filio Svenonis*”. „*Iste Kanutus, cognomento Magnus, filius Svenonis, Angliam patre defuncto usquequaque perdomuit et sibi subiecit. Cuius magnificentia atque uirtus tanta fuit, ut trium*

⁸² *Suenonis Aggonis filii Lex Castrensis*, [w:] SMHD 1, s. 66.

⁸³ *Suenonis Aggonis fili Brevis historia regum Daciae*, [w:] SMHD 1, s. 121–122.

⁸⁴ *En ny text af Sven Aggesøns værker*, ed. A. Cl. Gertz, København 1916, s. 85.

*regnorum monarchiam teneret, Anglie scilicet, Dacie et Norvegie. Roanos quoque Pomeranos, Sclauos, Herminos et Samos, omnes paganis ritibus deditos, sibi fecit tributaries*⁸⁵.

5. Saxo Grammaticus, *Gesta Danorum* (początek XIII w.):

a) *„Post haec Starcatherus ad inhibendam Orientalium defectionem una cum Wino Sclavorum principe delegatur. Qui simul adversum Curetum, Semborum, Samgalorum omniumque postremo Orientalium exercitus proeliati claras late victorias edidere*⁸⁶.

b) *„Inde profectus Sembonum, Curetum compluriumque Orientis gentium cladem exercuit*⁸⁷.

c) *„Cumque se Regnerus adulterina magis quam vera aeris vi praepeditum animadverteret, utcumque navigatione producta, in Curorum Semborumque regionem accessit; qui maiestatem eius perinde atque honoratissimi victoris amplitudinem impensius venerati sunt. Quo beneficio rex magis adversus Biarmorum insolentiam efferatus, spretae, maiestatis suae vindictam inopinato petivit assultu*⁸⁸.

d) *„Haraldum vero duos ex Gyrytha filios sustulisse memoriae proditum est. Quorum maior Haquinusa excelentissimae indolis habitu ac felicissimis naturae incrementis fratris Suenonis fulgorem suppresserat. Idem Sembos aggressus, cum militum animos periculosi belli respectu aliquanto infractiores animadverteret, quo melius fluctuantibus fugae spem demeret, ignem subductae classi subiecit eoque necessitatis duramento imbecillitatis ignaviam repulit. Effecit enim, ut navigiorem facultate defecti reditum victoria struendum animadverterent. Itaque quo aequiore animo se ipsum classe spoliavit, eo tutiore hosti spolia detraxit. Miserta est tunc profecto fortuna Danici ducis, a navigiorum iactura nautarum praesidia mutantis, cum summam classis inopiam opem victoriae cerneret. Igitur, ut prudenti, ita periculoso consilio salutarem ministravit eventum. Potiti enim Sembia Dani, necatis maribus, feminas sibi nubere coegerunt, rescissaque domesticorum matrimonoiorum fide, externis avidius inhaerentes, suam cum hoste fortunam communi nuptiarum vinculo partiti sunt. Nec*

⁸⁵ *Wilhelmi abbatis Genealogia regum Danorum*, [w:] SMHD 1, s. 178.

⁸⁶ *Saxonis Gesta Danorum*, ed. J. Olrik, H. Róder, t. 1, Haunić 1931, s. 155.

⁸⁷ *Ibidem*, s. 232.

⁸⁸ *Ibidem*, s. 257.

*immerito Sembi sanguinis sui contextum a Danicae gentis familia numerant. Adeo enim captivarum amor victorum animos cepit, ut, omissa redeundi cupiditate, barbariem pro patria colerent, alienis quam suis coniugiis propiores*⁸⁹.

e) *„Quorum praevalidum robur Kanutus, Danorum solio functus, inter rerum initia aggredi veritus, ne tamen regnandi usum intra patriae metas clausum haberet, dissimulata magis quam omissa paterni imperii recuperatione, primum Sclaviae ac Sembiae perinde ac debilioribus regnis ferrum inicere statuit*⁹⁰.

f) *„Veniam nunc ad Kanutum, Suenonis filium, qui propitiae fortunae beneficio summis naturae dotibus cumulatus, magno cum indolis experimento aetatem animo praecurrit. Quippe, contracta iuventute,, myoparonum piratica monstra perdomuit, Sembicis atque Estonicis illustrem trophaeis adoloscetiam egit novisque virium gradibus paterni roboris fundamenta transscendit*⁹¹.

g) *„Quo mortuo, Kanutus, fraternis suffragiis in regni fastigium revocatus, orientale bellum, quod in adoloscetia orsus, in exilio auspicatus fuerat, accepto solio, potius amplificandae religionis quam explendae cupiditatis gratia totis viribus innovandum curabat, cum incrementis fortunae etiam claritatis augmentum apprehendere cupiens. Nec ante manum ab incepto retraxit, quam Curorum, Sembonumque ac Estonum funditus regna delesset*⁹².

6. Liber census Daniae (po 1210 r.):

*„Hec sunt nomina terrarum Pruzie: Pomizanie, Lanlanie, Ermelandia, Notangia, Barcie, Peragodia, Nadrauia. Galindo, Syllonis, in Zudua, Littouia. Hec sunt terre ex una parte fluvii, qui vocatur Lipz. Ex altera parte eiusdem: Zambie, Scalewo, Lammato, Curlandia, Semigallia*⁹³.

⁸⁹ Ibidem, s. 273-274.

⁹⁰ Ibidem, s. 285.

⁹¹ Ibidem, s. 315.

⁹² Ibidem, s. 319.

⁹³ P. Johansen, *Die Estlandliste des „Liber census Daniae“*, Ravel 1933, s. 106; *Codex diplomaticus Warmiensis*, B. I, hrsg. von C. P. Woelky, J. M. Saage, Mainz 1860, nr 51.

7. Annales Waldemariani (ok. 1219 r.):

„1210. Expedicio facta est in Pruziam et Samland”⁹⁴.

8. Saga o Knytlingach (ok. 1240–1259):

„ther skalund (Vidgatur) thiggja af mer 40 serkja gvarra skinna, En finum timbr en i serk hverjum en 40 skinna i timbr”⁹⁵.

9. Annales Ryenses (przełom XIII–XIV w.):

a) „Octavius Froti, hinićmildć. Iste postquam se ipsum et totum regnum in bellis depaupauerat audito quod in Wćndćl Sysal draco quidam super thesauros iaceret, draconem solus adiit atque superatum occidit acceptisque thesaurio Britanniam, quae nunc dicitur <Anglia>, Frisiam, Scociam, Teutonium, Slauiam, Rusciam atque plurimas alias terras subiugauit”⁹⁶.

b) [84] „Lothćnćknut, filius Eri Barn. Iste bellicosus erat multum et uersutus et regnauit 11 annis. Huius tempore quilibet teritus de seruis et popularibus hominibus exiuit de regno et uenientes totam Pruciam, Semigaliam et terram Karelorum aliasque quam plures terras subjugauerunt sibi et delectati terrarum ubertate noluerunt redire, sed ibi remanernt usque in presentem diem”⁹⁷.

c) „1210. Expedicio facta est in Pruciam et Samland”⁹⁸.

10. Annales Sorani 1130–1300 (ok. 1307 r.):

„1210. Expedicio facta est in Pruciam et Samland”⁹⁹.

⁹⁴ Annales Waldemariani, [w:] ADMÆ, s. 98.

⁹⁵ *Ex historia regum Danorum dicta Knyttingsaga*, ed. F. Jónson, MGH, t. XXIX, Hannoverae 1892, s. 293; *Knytlinga Saga*, [w:] *Sogur Danakonunga*, ed. C. Petersens, E. Olson, København 1919–1925, s. 201–203; *Knytlinga Saga, The History of the Kings of Denmark*, tr. H. Pálsson, P. Edwards, Odense 1986, s. 126–128.

⁹⁶ *Annales Ryenses*, [w:] ADMÆ, s. 63.

⁹⁷ *Ibidem*, [w:] ADMÆ, s. 68.

⁹⁸ *Ibidem*, [w:] ADMÆ, s. 99.

⁹⁹ *Annales Sorani 1130–1300*, [w:] ADMÆ, s. 99.

PRUTHENIA

Tom IV

Towarzystwo Pruthenia
Ośrodek Badań Naukowych
im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie

Olsztyn 2009

PRUTHENIA

Pismo poświęcone Prusom i ludom bałtyjskim

Rada Naukowa: Wiesław Długokęcki, Kazimierz Grążauski,
Jacek Kowalewski, Wojciech Nowakowski

Redagują: Grzegorz Białuński (redaktor), Mirosław J. Hoffmann,
Marek Pacholec (sekretarz), Bogdan Radzicki (zastępca redaktora),
Ryszard Sajkowski, Joachim Stephan

Tłumaczenie streszczeń i spisu treści: Joachim Stephan

Przygotowanie do druku i projekt okładki: Marek Pacholec

ISSN 1897-0915

Towarzystwo Pruthenia

Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie

Adres Redakcji: 10-402 Olsztyn, ul. Partyzantów 87, Dom Polski

PRUTHENIA

Band IV

Zeitschrift für Geschichte und Kultur der Preußen
und der baltischen Völker

Verein „Pruthenia”

Wojciech-Kętrzyński-Forschungszentrum in Olsztyn

Wissenschaftlicher Beirat: Wiesław Długokęcki, Kazimierz Grażauski,
Jacek Kowalewski, Wojciech Nowakowski

Redigiert von: Grzegorz Białuński (Redakteur), Mirosław J. Hoffmann,
Marek Pacholec (Sekretär), Bogdan Radzicki (stellvertretender Redakteur),
Ryszard Sajkowski, Joachim Stephan

Übersetzung der Zusammenfassungen
und des Inhaltsverzeichnisses: Joachim Stephan

Vorbereitung zum Druck und Umschlagentwurf: Marek Pacholec

Olsztyn 2009

I N H A L T S V E R Z E I C H N I S

Bogdan Radzicki, <i>Von der Redaktion</i>	5
 I. Studien und Artikel	
Jerzy Kolendo, <i>Die Gebiete im südöstlichen Ostseeraum in antiken Quellen</i>	11
Wojciech Nowakowski, <i>Aus der Problematik der baltisch-skandinavischen Kontakte in der Epoche der römischen Einflüsse</i>	43
Adam Cieśliński, <i>Die Wielbark-Kultur an Alle, Passarge und oberer Drenowenz</i>	87
Marek F. Jagodziński, <i>Das Problem der Anwesenheit der Skandinavier im Weichselmündungsgebiet im frühen Mittelalter</i>	117
Rafał Simiński, <i>Die preußischen Lande im Licht ausgewählter Denkmäler der mittelalterlichen dänischen Historiographie (bis zu Beginn des 14. Jh.)</i>	193
 II. Materialien und Quellen	
Robert Klimek, <i>Das Auftreten von Dirhams und ein Versuch der Rekonstruktion der Wege ihrer Verbreitung auf dem Gebiet der preußischen Stämme im 8.-10. Jh.</i>	215
Jerzy Marek Łapo, <i>Zur Schwedenschanze. Echos der Schwedenkriege in den historischen Volkserzählungen und die Flurnamen in den ehemaligen preußischen Gebieten</i>	241
 III. Polemiken und Diskussionen	
Grzegorz Białuński, <i>Über die Besiedlung des Löbauer Landes in der Vorordenszeit im Lichte der toponomastischen und schriftlichen Quellen</i>	289

IV. Rezensionen und Besprechungen

- Pogranicze trzech światów. Kontakty kultury przeworskiej, wielbarskiej i bogaczewskiej w świetle materiałów z badań i poszukiwań archeologicznych [Grenzgebiet dreier Welten. Kontakte der Przeworsk-, Wielbark und Bogaczewo-Kultur im Licht der Forschungsmaterialien und der archäologischen Untersuchungen]* (Jerzy M. Łapo). 323
- Kultura bogaczewska w 20 lat później [Die Bogaczewo-Kultur nach 20 Jahren]* (Cezary Sobczak). 327
- Baltija w epohu Wikingow [Das Baltikum in der Wikingerzeit]* (Marek Pacholec). 331

V. Berichte und Ankündigungen

- A. Dobrosielska, S. Szczepański, *Bericht über die wissenschaftliche Konferenz „Interdisziplinäre Begegnungen mit der Geschichte und Kultur der Balten – Colloquia Baltica III“, Allenstein-Elbing 8.–10. Oktober 2008.* 339

S P I S T R E Ś C I

Bogdan Radzicki, <i>Od redakcji</i>	5
I. Studia i artykuły	
Jerzy Kolendo, <i>Ziemia u południowo-wschodnich wybrzeży Bałtyku w źródłach antycznych</i>	11
Wojciech Nowakowski, <i>Z problematyki kontaktów bałtyjsko-skandynawskich w okresie wpływów rzymskich</i>	43
Adam Cieśliński, <i>Kultura wielbarska nad Łyną, Pasłęką i górną Drwęcą</i>	87
Marek F. Jagodziński, <i>Zagadnienie obecności Skandynawów w rejonie ujścia Wisły we wczesnym średniowieczu</i>	117
Rafał Simiński, <i>Ziemia pruska w świetle wybranych zabytków średniowiecznej historiografii duńskiej (do początku XIV wieku)</i>	193
II. Materiały i źródła	
Robert Klimek, <i>Występowanie dirhamów oraz próba rekonstrukcji dróg ich rozprzestrzenienia się na obszarze plemion pruskich w VIII-X wieku</i>	215
Jerzy Marek Łapo, <i>Wokół szwedzkiego szańca. Echa wojen szwedzkich w ludowych podaniach historycznych i mikrotoponimii na obszarze dawnych ziem pruskich</i>	241
III. Polemiki i dyskusje	
Grzegorz Białuński, <i>O zasiedleniu ziemi lubawskiej w okresie przedkrzyżackim w świetle źródeł pisanych i toponomastycznych</i>	289
IV. Recenzje i omówienia	
<i>Pogranicze trzech światów. Kontakty kultury przeworskiej, wielbarskiej i bogaczewskiej w świetle materiałów z badań i poszukiwań archeologicznych (Jerzy M. Łapo)</i>	323
<i>Kultura bogaczewska w 20 lat później (Cezary Sobczak)</i>	327
<i>Baltija w epohu Wikingów (Marek Pacholec)</i>	331

V. Sprawozdania i komunikaty

- Alicja Dobrosielska, Seweryn Szczepański, *Sprawozdanie z konferencji naukowej: „Interdyscyplinarne Spotkania z Historią i Kulturą Bałtów – Colloquia Baltica III”, Olsztyn-Elbląg 8-10 października 2008 roku.* 339